

Garabet Ibrăileanu

Amintiri din copilărie şi adolescenţă

Amintiri din copilărie și adolescență

Garabet Ibrăileanu

Editura Bestseller

Imagine: Coka/Shutterstock.com

bestseller

Carte electronică publicată cu sprijinul Ministerului Afacerilor Externe – Departamentul Politici pentru Relația cu Românii de Pretutindeni.

MINISTERUL AFACERILOR EXTERNE
DEPARTAMENTUL POLITICI PENTRU RELAȚIA
CU ROMÂNII DE PRETUTINDENI

Amintirile au fost precedate în „Adevărul literar și artistic" de următoarea notă a redacției:

„Începem publicarea amintirilor de copilărie și adolescență ale lui G. Ibrăileanu. Aceste amintiri datează din 1911. Ele sunt redactate sub formă de scrisori către un prieten, în casa căruia au și fost scrise. Manuscrisul scrisorilor stătea pe biroul prietenului, de unde Ibrăileanu îl lua și îl completa.

Cum scrisorile nu erau destinate apariției, ele se prezintă sub prima redactare -- fără nici o corijare de formă. Le publicăm atât pentru frumusețea paginilor în sine, cât și ca document pentru înțelegerea unei epoci și a unui om ale cărui fine resorturi sufletești pot fi descoperite numai din lectura acestor pagini, care cuprind fapte necunoscute chiar de mulți dintre prietenii lui Ibrăileanu."

Duminică 31 iulie 1911 Încep să-ți scriu câteva lucruri de altădată, așa cum mi-or veni sub condei, fără nici un plan și fără nici o pretenție.

Cele mai vechi lucruri, de care mi-aduc aminte, sunt casa de la Roman, unde am stat până la vârsta de 5 ani, și familia câtă stătea în acea casă. S-a întâmplat să mă nasc într-o familie de mică burghezie, cu tradiții, cu „viață de familie", compusă din sentimentul datoriei, din iubire și din solidaritate. Ce voi fi având bun în caracterul meu vine de acolo.

Dar această viață a ținut puțină vreme, și la o vârstă aproape inconștientă. După aceea, am trăit fără familie, așa că m-am dezvoltat anarhic, ca un produs al multor și variate împrejurări ale societății. Cu alte cuvinte, am rămas aproape fără creștere -- afară de exemplul lui tatăl meu (când am început să stau cu el), care era un om de treabă și, el însuși, un produs al vechii vieți de familie. Neavând „creștere", a trebuit s[...]nlocuiesc, mai târziu, cu mintea: să judec ce trebuie și ce nu trebuie să fac. Dar mintea e o călăuză nesigură și nu întotdeauna la slujba ei. Creșterea îți dă deprinderea, așa că te porți cum trebuie în chipul cel mai natural, fără sforțare, și în fiecare moment. Mintea însă, uneori te părăsește: nu poți fi atent la infinit. Apoi sforțarea conștientă te obosește.

O comparație: un om care umblă drept prin natura lui, nu face nici o sforțare; unul care umblă plecat, trebuie să se gândească necontenit să stea drept. Îndată ce uită, umblă iar ghebos.

Ca să nu răspund cuiva cu vorbe aspre, trebuie să fac o sforțare; uneori uit să fac sforțarea. Dacă m-aș fi obișnuit de la 3 până la 18 ani, în viața de familie, să vorbesc cum se cade, acum acest lucru ar fi foarte ușor, mi-ar fi un lucru natural, fără nici o cheltuială de energie. Bineînțeles e vorba și de temperament. Acesta ar străbate prin educație, tot s-ar cunoaște firea

înnăscută violentă.

Din viața de la Roman, mi-aduc aminte puține lucruri hotărâte. Am fost un copil precoce. Înainte de 5 ani, știam unele lucruri greu de înțeles și pentru o vârstă mai înaintată. Știam, de pildă, oarecare lucruri din gramatică, pe care copii de 10 ani le pricep greu. Am fost și amorezat înainte de 5 ani: de o fată de vreo 7-8 ani, care trecea pe la geamul nostru. Nu-i vorbă, era și un caz de sugestie, căci cei din casă mă tachinau cu ea. Dar știu că mă înroșeam când trecea pe la geam. Tot de la acel geam, vedeam și Ceahlăul, care era pentru mine ceva ca din altă lume, ca dintr-o legendă frumoasă. Nu știam pozitiv ce e acel Ceahlău, nici ce este un munte -- nimic!

Sărăcia se ținea de noi. Dar eu n-aveam cum s-o simt. Dar sărăcia aceasta contribuia la „viața de familie", căci nu era locul pentru o viață de plimbări, soarele și celelalte. Toți munceau -- duceau o viață onestă -- aveau datorii mici, dar grave, de îndeplinit.

Mi s-a spus că eram un copil aproape grav, deși plin de toate naivitățile acelei vârste. Mama mea mă iubea cu toată puterea unei naturi concentrate și a unei vieți care fusese tristă. Mi s-a spus că era o femeie înaltă, tăcută și frumoasă. Ea suferise mult, căci multă vreme luptase cu cea mai grozavă sărăcie, lucrând zile și săptămâni la o cuscutură, pentru care lua câțiva lei, căci bunica mea rămăsese fără mijloace. Numai mai târziu începu să aducă acasă ceva un frate al ei. Eu n-o țin minte cum era la față, decât foarte vag. Am mai mult o impresie nelămurită despre ființa ei, despre esența ei sufletească, despre ceva cald și lipit cu patimă de copilul acela, care azi sunt eu. Dar această impresie nelămurită a mea, adăugată cu cele ce am auzit despre ea, au alcătuit în mintea mea o ființă vie, pe care o văd: o fată tânără. Ea a murit la vârsta de 31 de ani, și o văd ca o fată. Mama mea, acum când eu am 40 de ani, când sunt mai bătrân decât ea, îmi apare într-un chip foarte curios, pe care e greu să-l exprim. Mama mea este mai tânără decât mine.

Dacă ar mai fi trăit, dacă ar trăi și acuma, mi-ar fi rămas imaginea unei mame ca toate mamele. Dar mama mea este o fată. Nu știu dacă înțelegi sentimentul acesta. Sentimentele mele pentru dânsa au ceva deosebit și din cauza aceasta e singura răsplată pe care mi-a dat-o natura pentru moartea ei timpurie.

La toamna sunt 35 de ani de când a murit. Ea mai trăiește în mintea câtorva oameni și mai ales într-a mea. Când nu voi mai fi eu, urma pe care a lăsat-o ea în acest infinit se va șterge pentru totdeauna. Va fi fost ca o microscopică ființă, de acele care mor cu milioanele, înghițite în natura infinită fără urmă, ca și cum n-ar fi fost. Astăzi ar avea 66 de ani, o femeie bătrână, fără frumusețe, lovită de toate injuriile vremii. Un sentiment, mizerabil poate, mă face să simt că e mai bine c-a murit în floarea tinereții.

Ea a fost demult, foarte demult, și sentimentele mele pentru ea sunt pentru mama mea, pentru o femeie frumoasă, pentru o femeie care a suferit

mult de sărăcie, pentru o ființă care n-a avut când să guste viața, pentru cineva care are toată poezia lucrurilor din îndepărtatul trecut.

Femeia aceasta, fata aceasta cu ochii verzi, a fost singura ființă pentru care eu am fost totul; care în loc să spuie eu, spunea el -- „el" eram eu. Și ea niciodată n-a fost totul pentru mine. Când trăia, eram prea mic, prea inconștient, ca să am asemenea sentimente. După ce-a murit, mi-am împărțit sentimentele spre cele patru vânturi -- păstrându-i ei numai un colț adânc din fundul inimii. E drept, însă, că nu pot să mă gândesc mai mult la ea fără să simt lacrimi de duioșie și uneori de un fel de durere -- nu mare, dar care nu se poate compara cu nimic.

La 5 ani, într-o zi de mai, am părăsit casa noastră pentru totdeauna. Din cauza datoriilor, bunica mea a pierdut-o. I-a fost luată și dărâmată. Azi locul unde a fost casa e o bucată din ograda unei biserici. Ne-am dus la țară, unde tatăl meu, în tovărășie cu un frate al mamei și cu altă rudă, au luat în arendă o moșioară. Țin minte această primă călătorie a mea (căci călătoria ce am făcut-o când eram de jumătate de an, într-o iarnă, de la TârguFrumos, unde m-am născut, la Roman, nu o pot pune la socoteală). Stăteam pe scăunașul trăsurii, iar mama mea cu bunica mea în fund. Tatăl meu nu știu: era pe capră, ori nu era cu noi. Era frumos, era soare. Întâiași dată am trecut prin păduri. Călătoream în altă planetă. Am ajuns la Poiana lui Iurașcu, moșia noastră, pe la 5-6 seara. Acolo ploua. Într-o grădină mare, după ploaie, cântau zeci de cuci. Era casa proprietăresei, o cucoană bătrână, care fusese de multe ori cu trăsura la Paris. Am stat în casa aceea mai multă vreme. O puternică impresie mi-au făcut niște pui de cucuveică care avea cuibul sub streașina casei boierești. Cucoana aceasta avea o fiică, Eleonora, o femeie foarte frumoasă, care, la rândul ei, avea două fete de vreo 16-18 ani.

„Eleonora", cu numele ei sonor pentru mine, cu aerele ei de contesă, cu viața ei, când la Paris, când la țară, mi-a lăsat impresia de ceva neînchipuit de frumos și nobil -- și misterios.

Când a fost gata casa noastră, ne-am mutat în ea. Era o casă nouă, cu un balcon lung, care suna ca metalul, nu știu pentru ce, când mă plimbam pe el, mai ales când umblam bocănind cu călcâiele pe scânduri. Prin grădină trecea un pârâu lat de-o palmă. Pe lângă grădină, trecea un pârâu mai mare. Din dosul casei, peste pârâu, un deal drept, care mi se părea că atinge cerul. În stânga un deal lung, pe care umblau vitele, ca niște gângănii pe un perete. În dreapta câmpia, cu o pădure în fundul zării. În față satul.

Aici, la Poiana lui Iurașcu, am cunoscut întâi natura. Cea dintâi amintire de lună o am de aici. Veneam într-o seară cu mama mea și cu alții de la iaz spre casă. Era lună plină. Atunci am fost foarte lovit de faptul că luna merge și ea pe cer spre casa noastră.

(Eu m-aș fi așteptat ca ea să rămâie deasupra morii de la iaz!) Cel mai frumos lucru de-acolo pentru mine erau poate iazul și moara. Și cred că, în adevăr, era un iaz foarte frumos. O bucată era lung și trist, singuratic. O altă

bucată, cu malurile pline de verdeață și de copaci. Iar moara avea ceva nemaiauzit de misterios.

În sat aveam câțiva amici țărani, unul Petrea Petrișcanu mai ales. Alăturea stătea un personaj foarte important, un țăran, Tancă, care avea pe casă un cuib de cocostârci, păsări pe care le vedeam întâia dată și care produseseră asupra mea o mare impresie și anume de ceva măreț și (iarăși) misterios. Țin minte că în toate impresiile mele de-atunci intra în cea mai mare parte misterul. Fânațul, unul dintre cele mai frumoase ce am văzut, cu iarba mai mare decât mine și cu nenumărate feluri de flori, era un ocean fără sfârșit -- ori cu sfârșitul în necunoscut -- care-mi dădea fiori pe care îi simt și acuma, dacă-i rechem în suflet. Când umblam pe cărarea care ducea, prin fânaţ, la moară, numai pe unele locuri capul îmi ieșea peste iarbă. Încolo mergeam ca un om printr-o pădure pe o cărare între două ziduri de copaci. Cărarea era întortocheată, și la o cotitură a ei am întâlnit odată un personaj din altă lume, înalt ca și mine, foarte grav și pășind măsurat -- un cocostârc. Am stat un moment amândoi față în față, apoi el s-a ridicat și s-a dus pe deasupra fânațului. Ce-am simțit atunci e greu de spus. Eram de 5 ani și cocostârcul îmi părea ca o persoană foarte în vârstă, superioară mie și, bineînțeles, purtând cu ea un mister infinit.

Dar cea mai mare impresie am avut-o cu altă ocazie, când am simțit pentru întâia dată moartea, când am avut întâia oară senzația lucrurilor funebre. Era într-un loc, la poalele unui deal, un loc trist, o coastă a dealului ruptă, năruită, singuratică. Acolo am văzut un cal mort, din care mâncau doi corbi mari și negri. Singurătatea locului, tristețea lui, animalul mort, cu o parte din oase goale și cele două păsări sinistre care scobeau cu ciocurile lor mi-au produs un sentiment de groază, dar și de poezie.

Dacă aș fi fost un copil fricos, ori dacă nu m-ar fi lăsat să umblu singur, n-aș fi avut toate aceste senzații. Nu-mi pot explica cum mă lăsa mama mea să umblu singur, ea care mă păzea iarna să nu stau aproape de geam. Probabil că ea nu știa pe unde mă duc. Credea că-s prin grădină, ori pe drum. Cred că eu ascundeam plimbările mele. O singură dată am fost pedepsit, când am venit acasă plin de colb pe mâini și pe față, căci mă jucasem în colb cu băieții de țărani. Mama mea m-a ocărât atunci foarte tare. (Mai târziu, când eram de vreo 8 ani, la altă moșie, tot pentru petrecerea mea în colb cu băieți de țărani, tatăl meu m-a bătut -- singura dată când am fost bătut.)

Câte impresii și amintiri îmi vin acuma în minte! Unde pot să le spun pe toate! Ce lucru mare a fost pentru mine când am descoperit, în grâu, un cuib de prepeliță, ca o fântână, mic, rotund, cât o farfurioară, înconjurat de un gărduleț -- și când puii au dispărut parcă în pământ! Era peste iaz, în câmpie, aproape de o pădurice, care de-acasă de la noi se vedea ca o sprânceană la marginea orizontului. Toate mi se păreau foarte departe -- în toate direcțiile mi se părea că se sfârșește o lume, după care începea

regiunea basmelor.
Dar viața aceasta complet fericită n-a ținut decât o vară. Toamna, ne-am dus la Roman cu mama mea, care avea să nască; cu moșul meu, care-și tăiase două degete la un ferăstrău mecanic. În acea toamnă, a murit mama mea. Mi-aduc aminte ca prin vis de dânsa bolnavă, dar țin minte foarte bine cum era întinsă pe masă, moartă, cu lumânări la cap. În zilele cât a stat moartă acasă, uneori plângeam, dar uneori mă jucam de-a ascunsul cu niște băieți și apoi iar plângeam. Fericită, dar crudă și egoistă vârstă! Întotdeauna mi-aduc aminte cu displăcere, parcă cu un amar reproș pentru mine, că atunci m-am jucat! Niciodată, niciodată n-am dat mamei mele a mia parte din ce mi-a dat ea! Pentru ce s-a născut ea, pentru ce a trăit? Sunt milioane de ființe care au avut soarta ei și pe care nu le știu. Dar ea, fiindcă mi-a fost mamă, în mintea mea are un loc unic și întâmplarea ei e un lucru extraordinar pentru mine. Orice viață e un lucru extraordinar pentru cineva -- și nimic, absolut nimic, pentru alții!
Sora mea a murit peste vreo doi ani. Semăna cu mama mea și o chema tot Maria. Am trăit fără mamă, fără frați și surori -- nu târziu tare -- și fără tată. Cine a tr[...]nconjurat de familie, nu poate înțelege un suflet ca al meu, această stare sufletească specială -- după cum nici nu mă pot pune în sentimentalitatea unui om care a avut familie. Dar aceste lucruri au dat sufletului meu un ton veșnic de nostalgie, de melancolie -- o privire îndărăt -- un sentiment de singurătate, de degajare de lumea reală.
Ce-a urmat după aceea, până la vârsta de 7 ani, nu țin minte, e încâlcit în amintirea mea. Am stat la țară cu bunică-mea, apoi la altă moșie, cu tatăl meu și mama mea a doua, apoi iar la bunică-mea. Mi-aduc aminte de priveliști și peisagii, care se numesc Sălăveștri, Berbenceni, sate în județul Bacău unde tatăl meu ținea moșii în arendă cu rudele lui noi.
În această vreme moșul meu Teodor s-a înamorat de o fată a Eleonorei, tatăl meu a pierdut ce mai avea, bunica mea era tristă de moartea mamei mele -- eu mă simțeam str[...]n lumea cea nouă a tatălui meu. Mamei mele a doua -- o ființă bună, supusă, roabă -- nu i-am putut spune „mamă" și din greutatea mea de a deveni familiar și a da numiri „artificiale" și oficiale, și din cauza amintirii adevăratei mele mame, pentru care începeam să am un cult și o tandrețe alcătuită din tot felul de amintiri, căci deja aveam amintiri și, cum se vede, amintiri scumpe și duioase.
În acești ani cred că s-a închegat o mare parte din caracterul meu, așa cum îl am și acum. Cu altă copilărie, cu altă viață, fără aceste lucruri neobișnuite și triste, aș fi fost poate altfel.
Dar ceea ce mă impresiona necontenit, ceea ce, deci, se lega cu toate sentimentele mele, era natura. Am amintiri curioase, unele stranii, ca din altă planetă. Țin minte o călătorie a mea cu tatăl meu într-o dimineață, pe un drum care mergea pe culmea unui deal -- un peisagiu de vis, albastru, siniliu, cu o ceață subțire, cu un orizont nemărginit și străin. Dar nu știu

când a fost asta, unde mergeam, pe unde eram -- nimic! Ceva colorat, dar nereal!

O impresie extraordinară mi-a făcut un zmeu, fabricat pentru mine de un moș al meu. Era mare, albastru, cu o cruce albă pe un postament tot alb. Mărimea lui, zbârnâitul lui, înălțimea la care s-a ridicat, crucea lui ca cele de pe morminte, faptul că s-a dus departe, peste o pădure neagră, mi-a lăsat o mare impresie de tristețe funebră -- și, iarăși, de ceva misterios. La asta s-a adăugat și faptul că țăranii din acel sat, care nu mai văzuseră zmeul, au venit toți la curte, ca la o întâmplare extravagantă și necurată.

Multă poezie îmi aduce aminte grădina noastră, în care era o corlată (un chioșc făcut din haragi de fasole) bătută cu flori delicate de tot felul de fasole, pârâul din grădină, pe care făceam mori, și balconul casei, care suna a metal când umblam pe el cu pași apăsați. De la moșiile celelalte îmi aduc aminte puțin, căci am stat puțin.

Îmi aduc aminte de o călătorie la Roman, când am trecut peste Siretul mare, cu un pod umblător, pe furtună. O ocupație mare a mea au fost hulubii, pe care-i creșteam în pod, îi știam pe toți, știam când au să iasă pui. Nu-mi mai aduc aminte ce s-a făcut cu ei. Dar totul era trist, sau, mai bine zis, simțeam că ceva lipsește: era mama mea, care murise, frumoasa și tânăra mea mamă.

Pe a doua mea mamă, tatăl meu o luase din combinații gospodărești. El n-a iubit decât pe întâia lui nevastă, pe care a luat-o dintr-un amor plin de scrisori de dragoste și de toate încântătoarele nebunii ale tinereții. În familia noastră toți s-au luat din amor. Unii au suferit mult din cauza acestui sentiment, alții au și murit din cauza lui. Când am ajuns de 7 ani, m-au dat la școală la Bacău, unde stătea acuma tatăl meu. Am stat puțin acolo (nu știu pentru ce) și apoi m-am dus la Roman. Din Bacău -- puține amintiri. Acolo a murit sora mea. Cele câteva luni sau poate un an la Bac[...]mi par un vis îndoielnic.

Nu știu bine pentru ce, de la Bacău, tatăl meu m-a dus la Roman la școal[...]n vremea asta tatăl meu probabil că pierdea cele din urmă parale.) La Roman m-a încredințat unei rude a sa, deși în acel oraș stătea mătușa mea. Cauza -- poate o răcire cu familia mamei mele, de care se cam îndepărtase, probabil prin însurătoarea lui a doua; dar mai degrabă pentru că ruda lui avea renumele de bună educatoare. Era o femeie uscată, urâtă teribil, cu un nas mare, aspră, rece probabil, nu proastă, care, la bătrânețe, se gătea cu haine colorate și pălării cu flori roșii și albastre. N-am iubit-o niciodată și din cauza asta n-a avut nici o influență asupra mea. Acolo, am început să simt ce înseamnă sărăcia -- căci erau oameni săraci și, mai ales, sărăcia se simțea la mâncare, căci pedagoaga asta avea principiul, pe care-l repeta adesea, că „stomacul n-are fereastră" -- și deci mânca cât de prost, pe când haina și celelalte se văd, și merită atenție.

O mare suferință am avut de încercat în prima zi de școală. Pe atunci se

învăța altfel decât azi. Se dădea lecție, deodată acasă. Ni s-a dat, în lecția întâi, o pagină, unde aveam de învățat două litere (i și u). Nu ni s-a spus numele acestor litere. Eu n-aveam de unde ști că acele două semne sunt i și u. Trebuia să-mi spună cineva acasă. Era o fată a gazdei, care ar fi putut să mă ajute. Dar n-a voit, pentru că nu-i spuneam „țață" sau alt nume, căci eu, conform naturii mele, n-am putut să-i dau nume îndată ce m-am mutat acolo. Și n-a voit să-mi spună decât cu prețul să-i spun cum voia ea. Și nu i-am spus. Și m-am dus la școală plin de groază, căci nu știam pe i și pe u și aveam profesor un popă mare, cârn, care zbiera grozav și bătea. Nu știu cum a ieșit lecția -- dar știu că nu după mult popa acela m-a speriat așa de tare răcnind la mine, că nu m-am mai dus la școală, când m-am și îmbolnăvit grozav de friguri, în care vreme am stat la mătușa mea, care m-a ținut, mi se pare -- căci e greu să-mi aduc aminte -- luni întregi. Când mi-a trecut, nu puteam umbla de slăbiciune. Am început primul exercițiu de umblat, ajutat de un baston. Pe lângă școala cu popa, nu puteam trece de frică. (Dar acuma îmi vine o îndoială: Nu cumva după aceasta am fost la școală la Bacău? Căci dacă aș fi fost la Bacău întâi, aș fi știut pe i,u.)

Atâtea schimbări, pe la atâtea moșii, prin Roman și Bacău, pe la atâtea neamuri, cu atâtea feluri de sentimente, cu acea malarie teribilă -- toate lucrurile acestea mi-au întunecat amintirile de-atunci, acele relative la vârsta de la 5 la 8-9 ani.

Acum îmi pare că-mi amintesc mai bine: tatăl meu n-a rămas la Bacău; s-a dus la altă moșie, Băiești, dar acum ca administrator de moșie. Și de acolo, apoi, când aveam vreo 10 ani (ori 9) a venit și el la Roman, căpătând o mică slujbă. Iar când aveam vreo 11 ani, a venit și nepoata lui și am părăsit pe gazda mea pedagoagă.

Din vremea cât am stat la acea gazdă, nu e nimic de amintit -- nimic important. Învățam foarte bine. În școala primară și în gimnaziu am fost întotdeauna cel mai bun din școală. Apoi, în cursul superior de liceu, am rămas bun, dar nu cel mai bun, căci nu învățam nimic, disprețuind „știința burgheză".

Gazda mea avea o grădină ca toate grădinile. Nu era mare, avea mulți copaci. Mie mi se părea, prin ea, parcă aș fi străbătut o livadă nemărginită. Fiecare copac era cineva, avea fizionomia lui specială, rostul lui, mai ales doi nuci mari, în care îmi făcusem niște case suspendate. Dar ocupațiile mele plăcute au fost mingea și zmeul. Eram pasionat pentru oină, pentru care aveam și talent. Iar zmeie, făceam toată ziua și de toate felurile, pe care le suiam afară de oraș, le țineam ridicate și noaptea (le legam de ceva). Unul mi s-a prins de crucea unei biserici. Am asistat o vară întreagă, cum a putrezit cu încetul, au rămas apoi numai șindrilele etc. Multă melancolie mi-a produs acel zmeu, prins acolo sus, departe, și nimicit cu încetul de către vânturile și ploile reci ale nopților de la sfârșitul verii și începutul toamnei. Câte n-aș putea spune despre zmeie! Cred că e unul din cele mai

splendide mijloace de educație fizică și sufletească. Sunt luptele cu alții care vor să-ți prindă zmeul -- și unde dibăcia, repeziciunea și curajul au un rol foarte mare. Țin minte că în vacanță venea un elev care învăța la Iași și care era un adevărat uliu al zmeielor. Cu acela aveam noi de luptat teribil. Când venea -- se auzea pe toate ulițele: „A venit Cilibiu!"

Spuneam mai sus că nu prea am ce spune despre această epocă.

Dar văd că-mi vin în minte multe lucruri. Așa, un lucru mare a fost pentru mine clădirea unei case mari în ograda școlii -- adică pregătirile clădirii: grămezi mari de scânduri, șanțuri, varnițe etc. Aveam „case", locuri ascunse, locuri de siguranță, în șoproanele pentru scânduri, în varnițe și șanțuri. Tot în acea ogradă era și biserică. Ce mai de nopți frumoase la denii, când trăgeam clopotele, când stam în biserică la denia cea mare, în genunchi pe jos -- ce sentimente atunci de ceva și straniu și intim!

Tot atunci eram un grozav explorator al Moldovei. Vara mă scăldam de 3-4 ori pe zi (uneori și noaptea pe lună). Umblam kilometri întregi pe mal și prin apă; știam toate adâncurile, toate locurile. Iarna, cu un topor, tăiam gheața, și pluteam pe o bucată de gheață, ca pe o plută. Odată eram să mă înec. Eram foarte curajos pe-atunci. La 8 ani, în vacanță, la tată-meu la țară, umblam călare singur, câte 4-5 kilometri, trecând și printr-o mare pădure. Știu că tatăl meu, care era omul cel mai îndrăzneț, se mândrea cu curajul meu.

În clasele primare am fost amorezat de două ori! Întâi, de o fată tot cam de vârsta mea -- cu care visam, vara când mă culcam, să fac tot felul de aventuri. De obicei, îmi închipuiam ce fericit aș fi dacă i s-ar întâmpla o primejdie, dacă ar fura-o, de pildă, cineva și eu s-o scap. A doua oară am fost amorezat de o fată tot din școala primară -- o chema Profira -- care a murit, pe când o „iubeam". Am fost foarte trist și mai ales melancolic. Țin minte că atunci au căpătat pentru mine un înțeles adânc cuvintele unui cântec care circula pe atunc: Obosit de munca zilei Priveam luna și plângeam, La trecut, la viața-mi de astăzi Și la tine mă gândeam.

Bineînțeles că aceste fete n-au știut nimic de sentimentele mele. Prima mea iubire, acea de când eram mic de 4 ani, azi e o doamnă respectabilă. A doua (o chema Tinca) nu mai știu ce e cu dânsa. A treia a murit acum vreo 32 ani!

Dar am fost precoce și în alt chip. Țin minte că gazda mea avea servitoare o fată rotundă de la țară, care odată mi-a spus că un văr al meu de vreo 20 de ani a prins-o în brațe, când se cobora din pod pe o scară și lucrul acesta, pe care l-am înțeles, deși aveam vreo 8-9 ani, mi-a produs un sentiment de regret, un fel de gelozie.

Această precocitate m-a făcut să pricep multe lucruri. La 12 ani o rudă a mea, care cocheta și făcea un fel de amor cu un domn, n-a putut scăpa să nu observ lucrul. Ea n-a știut niciodată că eu, din vorbele și privirile lor, am înțeles pentru ce s-au retras în altă odaie. Și „perversiunea" mea a mers

până acolo, încât am simțit perfect că trebuie să fiu delicat și discret și să-i las în pace, fără a mă purta așa ca ei să vadă că vreau să-i las în pace.

După ce m-am mutat cu tatăl meu și cu nevasta lui, s-a întâmplat o nenorocire. Tatăl meu s-a îmbolnăvit de o boală care azi văd că a fost pneumonie. Eram în clasa a IV-a primară. Am fost foarte nenorocit. Dar am avut o satisfacție. Eu eram gospodarul. Am fost foarte mândru, când (aveam 11 ani) am cumpărat, la median, un car de lemne de la un țăran. Dar emoțiile cauzate de grava boală a lui tată-meu mi-au produs o curioasă psihopatie: la școală nu puteam să încep lecția. Deveneam mut. Ca să se încredințeze de adevăr, profesorul mă punea să scriu lecția pe tablă. O scriam, dar n-o puteam citi. Profesorul m-a sfătuit să fac baie de muștar, la picioare. Am făcut, în zadar. Această infirmitate m-a ținut multă vreme. Până și în liceu. Ba chiar până și azi, în anumite ocazii. Și azi, când sunt mulți într-o cameră, oameni mai străini, și trebuie să spun un „bună ziua" general, adesea nu pot, ori îl spun repezit, comic, exploziv, fiindcă îl spun printr-o mare sforțare făcută asupra mea. În fond este emoția mare față cu o împrejurare mai deosebită -- și aceasta are ca bază timiditatea. De mic, am fost foarte religios. Când cineva vorbea nerespectuos de Dumnezeu, mă socoteam ofensat. Am cântat și la biserică și am citit și evanghelii, îmbrăcat în cămăși bisericești. Aceasta, pentru că eram obligați. Împrejurul meu nu prea erau oameni religioși. Religia mea era glasul temperamentului meu. Uneori am postit complet, fără să mănânc nimic toată ziua -- și asta de bună voia mea.

Când am trecut la gimnaziu, s-au schimbat multe lucruri. În 1883 am intrat în gimnaziu. La început mi-a fost greu, pentru că profesorii nu știau de psihopatia de care suferea în vorbă și adesea n-am putut spune lecția, ori o spuneam bâlbâit, cu opriri, care păreau efectul neștiinței, dar mai apoi, mai ales din clasa a II-a, am devenit o mică celebritate. Aici, în gimnaziu, am avut pe cel mai bun profesor al meu, profesorul de limba latină, pe care îl iubeam (cu admirație) așa de mult, încât odată, când s-a zvonit că are să fie permutat, m-am rugat seara, lui Dumnezeu, săptămâni întregi -- să nu-l permute!

Nu știu dacă am lipsit vreodată de la școală în cei patru ani de gimnaziu. Dar nu prea învățam mult. Aveam memoria foarte bună, excepțional de bună și, ajutat și de înțelegere, n-aveam nevoie să citesc mult. De obicei, îmi era de ajuns o dată, ori de două ori.

Numele de băiat bun m-a făcut să am lecții particulare foarte devreme. În clasa a II-a dădeam lecții copilului unui franzelar, care, pe lângă 15 franci pe lună, îmi dădea adesea, când isprăveam lecția, câte două franzele. Cu cei 15 franci ajutam pe tatăl meu, care avea o leafă mică (vreo 100 de franci). Îmi opream mie ceva pentru halviță și alte luxuri de acestea.

Când am isprăvit clasa a III-a, în vacanță, m-am dus la Târgu-Frumos, la o rudă a lui tată-meu. Atunci, într-o zi, am venit cu o căruță la Iași, când am

văzut întâi acest oraș, care mi s-a părut extraordinar. Str. Lăpușneanu, cu casele nalte, mi se părea un drum tăiat într-un munte înalt, -- ceea ce se cheamă „chei" în munții noștri. Într-o zi însă am primit o telegramă de la tatăl meu, care mă chema la Roman. Am plecat îngrijit de telegramă. În gara din Roman (mi-aduc aminte că ploua) tatăl meu mi-a spus că trebuie sa plec la țară la un proprietar căruia directorul gimnaziului mă recomandase ca preparator pentru un băiat. M-am dus. Am suferit mult la început. Boieri, lume străină, obiceiuri necunoscute etc.

Dar ce frumos era acolo! O casă ca un palat, înconjurată de grădini de florării -- cu un iaz colosal în mijlocul grădinilor, cu un pod frumos peste iaz, cu bănci și chioșcuri prin grădini. La masă ne chema cu un clopot. Uneori la masă erau câte 40 de musafiri. Și azi parcă-mi aduc aminte de lucruri de pe altă lume. De-atunci n-am mai văzut așa viață bogată lipsită de griji, frumoasă și plină. Mi-aduc aminte de femeia proprietarului, care avea ampiruri făcute numai din dantelă. Peste câtva timp familia aceea s-a dus la băi la Odesa, iar eu am rămas cu copiii și cu o doamnă (rudă a lor) care avea două fete cam de 14 -16 ani. Acum era liniște. De fete nu m-am amorezat -- pentru că inima mi-era deja... dată! Voi spune pe urmă cum și cui. După ce au venit de la Odesa la sfârșitul lui august, mi-au dat 60 franci, un... caș mare și m-au pus în trăsura lor boierească și am intrat în Roman picior peste picior.

Până la vârsta de 15 ani câștigasem așadar câteva sute de franci, câteva sute de franzele și un caș!

Acolo, la țară, mă amorezasem de fata unei rude a proprietarului -- o fată brunetă, pe care o chema Eliza, și al cărei tată stătea la altă moșie, aproape. Aceasta nici n-a visat de amorul meu. Dar eu (care tocmai în această vacanță citisem pe Monte Cristo al lui Dumas) am visat atâtea aventuri, încât am ajuns să mă mint pe mine însumi și ăsăî încep să le cred. Așa că (aici voi mărturisi ceva urât) la Roman, mai târziu, am mărturisit unui prieten succesele mele. Țin minte că pusesem ziua de 3 august ca ziua când i-am făcut declarație Elizei -- declarație bine primită de dânsa! Această minciună idealistă de-atunci mă face să pricep bine psihologia zugrăvită de Daudet înTartarin de Tarascon. Curios: 3 august devenise sincer pentru mine o zi plină de amintiri fericite!

Dar acest „3 august" nu m-a împiedicat să mă amorezez - primul „amor" mai serios -- de o altă fată din Roman, Estella. Era o fată cam de 17 ani, brunetă, cu nasul acvilin, și care umbla cu rochii de culoare cenușie sau albastră, ori cel puțin fionguri din familia acestor culori. Desigur, nu i-am spus nimic nici ei -- nici n-o cunoșteam --, dar aceasta știa. La grădina publică, la un rond din mijlocul orașului (loc de muzică și plimbare) eu eram veșnic prezent, melancolic, gânditor, cu ochii țintă spre ea -- uneori îmi luam curajul s-o privesc drept în ochi -- veșnic unde era ea, veșnic pe o bancă în preajma ei. Apoi, cum mă sculam, treceam pe la ea. Avea o casă cu

un cerdac lung spre drum. Treceam, mă uitam pe furiș oarecum, dar tocmai de asta destul de... suspect. Treceam înapoi. Apoi după amiază iar treceam spre casă. Toată vremea făceam analiză. Mă iubește ori nu? Interpretam toate privirile ei, toate faptele, locul unde stă în grădină, ce face la geamul ei când trec etc.

„Amorurile" mele mi-au ascuțit mai mult decât orice simțul observației.

Dar amorul nu merge fără gelozie. În primăvară (aveam 16 ani) au apărut în Roman niște telegrafiști cu redingote și jobenuri. Erau cei mai galanți cavaleri din Roman. Căutau să facă furori. Am început să mă tem de ei: niște tineri așa de sclivisiți mi se păreau irezistibili. Au început să ni se pară niște zei -- bieții telegrafiști. Ce mic eram eu! Eu nu isprăvisem gimnaziul, și ei, pe lângă 4 clase de gimnaziu, mai aveau și un an de școală telegrafică--ba și joben și haine bune--și mustăcioare. Dar nici ei nu se gândeau la Estella, nici ea la ei. Eu mă temeam de viitor!

Dar un lucru aproape extraordinar s-a întâmplat, nu din gelozie, ci dintr-un fel de invidie... Ba nu, aproape din nimic. Estella era prietenă cu o altă fată, frumoasă și asta, poate mai frumoasă, dar nu așa de picantă. Era pe-atunci în Roman un tânăr grec, care, uneori, se plimba cu ele prin grădina publică. Și nu gelozia, dar fericirea lui de a putea fi cu ea mă cam indispunea. Într-o seară eram cu un prieten, un băiat cam țicnit, care a murit demult. În glumă, i-am spus: Ai putea tu să-i tragi o palmă acelui cavaler? Lucrul părea imposibil -- imposibil adică să nu fie prins, bătut, dus la poliție, în urma unui așa scandal nemaiauzit. Prietenul meu, care era sub influența romanelor de senzație și cam apucat, se simți sfidat de vorbele mele. Era în joc acuma curajul lui. Deodată se repezi printre lume, dădu o palmă sonoră cavalerului, izbucni ca un fulger printre oameni și fugi acasă. Fluierături de sergenți, scandal... Dar lucrul nu s-a aflat niciodată. A doua zi gazeta locală spunea la informații întâmplarea. Noi, cu aerul de conspiratori, ne socoteam lucru mare, tipuri din romanele de senzație. Azi, cavalerul pălmuit e un domn cărunt în Iași, un arendaș; Estella, femeia unui doctor din București. Amorul s-a isprăvit cu plecarea mea la Bârlad. Țin minte că simțeam că-mi lipsește ceva strălucit, ca să o fac să moară de iubire pentru mine. Adesea mă gândeam: să pot eu scrie la gazeta locală! Să vadă ea că scriu tipărit! (Era o gazetă îngrozitor de proastă!) Dar era un vis numai, nici vorbă măcar să mă gândesc serios. Nici o posibilitate. Așa ceva, cum acuma m-aș gândi: Dacă aș fi general, să cuceresc Rusia!

Pe fata aceasta, cu rochiile ei veșnic reflectând albastrul, parcă o văd și acum. Avea ceva distins, ceva de simplicitate, ceva de șoltic -- mult feminin.

De-atunci a început și plăcerea mea pentru muzică. În Roman era o muzică militară admirabilă, care cânta toate operele pe care le-am auzit apoi la teatru. Toate așteptările mele, toate serile de grădină publică -- toate cele erau țesute cu muzică. Cântecele erau expresia sentimentelor mele și erau

dureroase. Ea, gesturile ei, mersul ei, melodiile muzicii, luna, stelele -- toate se combinau în ceva, care nici nu poate fi priceput decât la 16 ani -- când ești precoce și... romantic.

Romantic -- este cuvântul în care se cuprind toate -- 16 ani, libertate, amor, muzică, natură; temperament sensibil și imaginativ -- la un loc alcătuiau cel mai romantic romantism. Dar toate acestea erau ajutate de citirea romanelor. Câteva romane cu subiecte venețiene ne făcuseră pe trei (eu, prietenul de care vorbesc mai sus, și altul care, și el, a murit), ne făcuseră să ne constituim într-o societate: „consiliul de trei", după norma „consiliului de trei" din vremurile de glorie ale Veneției. Fiindcă acel consiliu venețian urmărea viața privată a cetățenilor venețieni, apoi am început și noi să căutăm a descoperi ce se petrece prin familii. Începusem un adevărat „spionaj". Și, în avântul nostru, aveam un curaj nebunesc. Intram prin străzi, prin antrete, pândeam pe la geamuri! Era un fel de nebunie -- dar urmăream infamiile și nedreptățile, în numele justiției! Odată am făcut o adevărată descoperire. Am văzut, pe un geam, cum o doamnă, una din cele mai frumoase din Roman, a intrat plângând într-o odaie și cum după ea a venit, ca s-o împace, un tânăr care a început s-o dezmierde. Am aflat atunci un secret din viața ei. Dar am tăcut și nimenea n-a aflat vreodată. „Justiția" ar fi trebuit să ne facă să hotărâm ceva. Dar n-am făcut nimic. În realitate noi numai ne jucam de-a „consiliul de 3". Din fericire ne mulțumeam să ne punem în primejdie. Asta era plăcerea noastră. Poate nici aflarea lucrurilor nu ne interesa. Primejdia -- asta era totul.

Dar toate acestea presupun libertate. Și o aveam. Cu toate acestea, tatăl meu nu se uita bine, când veneam acasă noaptea târziu. Ba s-a și supărat. A început să-mi încuie ușa. Dar l-am învins. Fără nopți libere aș fi fost ca mort. Și amorurile, și „consiliul de 3" -- toate îmi cereau nopți libere.

În vremea aceasta, pe lângă romantismul amorului, al muzicii și al naturii; pe lângă romantismul istoric („consiliul de 3") -- mai eram robit și de o altă apucătură cam de aceeași natură: de spiritul revoluționar.

Mai întâi, nu mai puteam crede în Dumnezeu. Prima lovitură mi-a dat-o un moș al meu, frate cu mama. Mi-a adus un argument care face impresie asupra oamenilor lipsiți de filozofie și de teologie. Mi-a spus că dacă Dumnezeu e tată și bun, pentru ce atâția oameni de treabă și cu frica lui Dumnezeu sunt nenorociți? Cu încetul am tot pierdut credința. Am trecut prin crize. Am ajuns să mă închin seara de mântuială. Mă închinam tot mai fără convingere. De la o vreme, mă închinam cu gândul că dacă poate totuși, există Dumnezeu, să-l... înșel. Adică nu s[...]nșel. Să plasez rugăciunea -- poate tot este ceva, dacă mă rog și dacă e Dumnezeu. În sfârșit, e greu de exprimat ce simțeam.

Prin clasa a IV-a eram revoluționar. Revoluționar prin temperament. La Roman nu era nici o carte -- și nici n-aveam idee despre revoluționarii din lume. Nici nu auzisem de numele partidelor revoluționare. Dar eram

revoluționar. Când am auzit de generalul Boulanger, care voia războiul Franței contra Germaniei spre a lua înapoi de la nemți Alsacia și Lorena, am devenit boulangist, republican, patriot francez. Simțeam clar că mi-aș fi dat cu fericire viața, atunci, la moment, dacă împușcarea mea avea ca efect câștigarea Alsaciei și Lorenei de către Franța!

În țară -- eram cu „Opoziția unită", care făcea tărăboi teribil în contra lui Ion Brătianu. Dar în curând am aflat că „Opoziția unită" era conservatoare! Atunci m-am sfârșit. Eu conservator?! Și n-am mai fost cu „Opoziția unită". Și am rămas revoluționar înflăcărat, dar fără să știu unde să-mi pun revoluționarismul. (Când m-am dus la Bârlad, în trei zile am devenit socialist, ateist fără milă, naturalist în artă, fonetist în ortografie!)

În gimnaziu am fost legat cu mulți băieți -- mai ales evrei.

Dar n-am avut adevărați prieteni (afară de ceilalți doi din „consiliul de 3" -- prieteni politici mai mult).

Pe la sfârșitul gimnaziului mă simțeam om matur! În clasa a IV-a, ca și în celelalte (afară de I) am fost premiant întâi. Dar mi-a fost rușine să mă duc la premii. Premiile se dădeau la primărie. Coroana o punea pe cap episcopul în sunetul muzicii. Tot orașul era acolo. Mie-mi era rușine să fiu elev -- mai ales că mă gândeam că poate să fie și Estella. Cum? Să mă vadă ca școlar, cu coroană pe cap, cu cărți de premii subsuoară? Pe mine, cavalerul romantic, visător și nocturn? Dar sfârșitul șederii mele la Roman a fost întristat. Tatăl meu era acum bolnav. Simțeam o milă și o tristețe -- și întâia oară am simțit lumea. Cu ce fericire, înainte de a pleca la Bârlad, i-am dat două sticle de cognac, cumpărate din leafa mea de la o lecție -- căci i se spusese că cognacul îi va face bine.

Tatăl meu nu mai putea să-și facă slujba. Situația era teribilă.

Trebuiam să mă duc la liceu. Eram așa de bun elev, cunoscut în orașul acela mic, încât au contribuit la o listă de subscripție mulți cetățeni. Cavalerul medieval era umilit. Trist de boala grea a tatălui meu, umilit de lista aceea, îngrozit de lumea străină unde aveam să plec -- acuma nu mai era vorba de amor -- și nici de vreunul din celelalte romantisme... Atunci am început viața.

În toamna anului 1887 m-am dus la Bârlad. Tatăl meu era foarte bolnav. Nu stătea în pat, dar abia umbla. Nu mai avea cu ce trăi. Știam toate, eram trist până la moarte, dar vârsta mă împiedica să văd toată gravitatea lucrului. Îmi închipuiam că poate se va face bine. În orice caz, optimismul, speranța -- mai bine zis inconștiența vârstei -- mă oprea să mă gândesc clar că poate n-am să-l mai văd niciodată. Și-n adevăr, nu l-am mai văzut decât o singură dată, peste trei săptămâni, întins pe masă, indiferent pentru tot ceea ce fusese, pentru ce era.

La Bârlad m-a dus moșul meu, Teodor, într-o zi din cele din urmă ale lui august. Acolo, el a mai stat câteva zile și apoi m-a părăsit. Având și câțiva colegi evrei de la Roman, m-am așezat la gazdă la un evreu, unde am

mâncat în fiecare zi mâncări dulci -- toate erau cu zahăr, imposibile pentru mine.

La școală mă simțeam foarte străin, în oraș nou, cu profesori și colegi noi, impresionat de măreția acelui mare liceu -- și cu gândul la lumea mea din Roman, de care mi se părea că sunt departe cu mii de kilometri. Întotdeauna, când m-am dus singur în locuri străine, am avut sentimentul... 1 acei pe care i-am avut de aproape și că mă aflu într-un loc așa de străin ca-ntr-o altă planetă. Grija de acasă, timiditatea, mediul cu totul nou, toți oameni străini și indiferenți, sărăcia (nu se știa bine, era o problemă cum și de unde am să am cu ce plăti gazda pe luna a doua), toate acestea mă făceau să chem în ajutor cu putere resemnarea, această putere sufletească tristă și rece, care numai atunci e de preferat durerii, când durerea e prea mare. Când mă gândeam la străzile mele, la felinarele mele de pe ulițele prietene din Roman, la figurile oamenilor din orașul meu -- mi se părea că acuma sunt într-o țară cu oameni de altă rasă și cu o limbă necunoscută. Viața normală și veselă din jurul meu, de pe ulițele Bârladului, mi se părea o imposibilitate, ceva foarte curios, așa eram de departe și de străin. Aș fi fost fericit peste măsură să văd pe cineva din Roman, oricine, un negustor, un birjar, o figură, în sfârșit, de-acolo.

Dar într-o zi din septembrie am primit o telegramă că tatăl meu e foarte rău și trebuie să vin îndată. Am înțeles totul. L-am lăsat destul de rău și, cum am plecat eu, el a intrat în spital, de unde mi-a scris câteva scrisori, pe care le păstrez. Știam bine că, în sărăcia noastră -- care nu permitea sentimentalismul -- nu m-ar fi chemat nimenea pentru gravitatea boalei. Știam c-a murit. Pe drum, în tren, căutam să mă apuc, să mă anin de vreun gând de speranță. Făceam ipoteze ridicole. Dar nu mă puteam înșela. Și-mi aduc aminte că mă sileam să caut o justificare a acestei mari nedreptăți -- moartea tatei -- și un fel de consolare. Mă gândeam: câți oameni mari (!) n-au fost pe lume, și toți au murit! „Toți oamenii mor, oricât și oricine ar fi ei!" Căutam, cu alte cuvinte, să mă împac cu această mare nenorocire. La gara din Roman, mi-au ieșit înainte câteva rude, între care și mătușa mea, în doliu. Atunci am simțit ceva care nu se poate exprima. Pot spune ce mi s-a întâmplat în organism: mi s-au răzvrătit, mi s-au cutremurat toate organele interne: plămânii, inima, stomacul. Parcă le-ar fi amestecat cineva cu o mână, băgată în mine. M-am dus la casa noastră, unde-l adusese mort de la spital. Era o mulțime de oameni -- mai multe femei. Galben și cu o expresie de durere și tristețe fără margini, stătea tatăl meu întins între lumânări și îmbrăcat în haine bune, cum nu mai purtase el de multă vreme. Răceala morții și eleganța neobișnuită a hainei aveau ceva îngrozitor de funebru. Am aflat că în ultimele momente întreba necontenit de mine: „De ce nu-i aici băietul?" Cuvântul acesta, „băietul", spus în asemenea împrejurări -- câtă durere, câtă suferință! El numai pe mine mă avea pe lume și în cuvântul acesta se vedea toată legătura între el și mine.

Tatăl meu m-a iubit foarte mult. Avea obiceiul să mă ia cu dânsul pe la treburile lui și-mi aducea întotdeauna ceva, când venea acasă. Rămași amândoi orfani oarecum, la moartea mamei mele, se făcuse între noi o legătură de prietenie, de camaraderie. Eu îl iubeam cu amor, cu o iubire fizică. Îmi plăcea să-l sărut pe barbă... Parcă am și acuma pe buze senzația bărbii lui.

Tatăl meu a fost un om voinic, curajos, bun și de o inteligență mijlocie. Avea un caracter admirabil, din care puțin am moștenit. Am moștenit jovialitatea, pe care mi-a împuținat-o boala și altă parte a caracterului meu. N-am moștenit egalitatea caracterului lui, răbdarea, optimismul. El, orice necaz cât de mare (pierderea averii, lipsa banului pentru ziua de mâine etc.) ar fi avut, rămânea tot vesel, parcă i-ar fi venit o mare bucurie. El nu se irita niciodată, orice i-ar fi făcut cineva, oricât de nedrept ar fi fost cu el, orice i-ar fi spus. Cel mult, scotea un oftat -- de mirare mai mult, de mirare că cineva poate spune asemenea lucruri.

M-am întors la Bârlad. Eram orfan și de tată. Acum se adunau în mintea mea toate lucrurile din trecut: copilăria, amintirea mamei, anii de la Poiana lui Iurașcu, anii de la Roman. Aveam, acuma, un trecut bogat -- un trecut alcătuit din lucruri scumpe și frumoase, duse pentru totdeauna -- un cimitir, în care zăceau mama, tata, sora mea și eu cel fără grijă și ocrotit de ființele mele cele de aproape. Acum rămăsesem singur. Și... trebuiau banii pentru gazdă pe octombrie. Pe-o lună îmi plăti moșul meu, pe altă lună un văr al meu, pe a treia mătușa mea.

În curând căpătai o lecție de 15 franci (de la 6-7 jum. dimineața; preparam înainte de începerea clasului, pe un fel de gorilla de peste drum). Pe urmă își luă însărcinarea mătușă-mea și moșul meu Trancu. Fără ei, poate aș fi părăsit școala -- și azi aș fi cu totul altceva, în alt mediu -- probabil un slujbaș la gară -- poate sănătos, căci cursul vieții fiind altul, alte lucruri mi s-ar fi întâmplat. Chiar înainte de a merge la Bârlad, s-a pus chestia căilor ferate. Dacă nu mergeam la Bârlad, intram la căile ferate. Dar mătușa mea m-a ajutat să merg mai departe.

Mătușă-mea, care era foarte frumoasă, foarte delicată, foarte poetică și, pentru noi „aristocrată", căci numai ea trăia mai bine, mai „înalt" -- căci moșul meu era funcționar la căile ferate -- mătușă-mea era cineva foarte deosebit și, când venea la Roman, era un eveniment. Eu o iubeam cu un fel de entuziasm, pentru căldura ei sufletească, pentru ochii ei frumoși, pentru că mă iubea și ea, pentru că-mi dădea lucruri bune. Când, după moartea mamei, a venit în vizită de la Brăila, la Poiana lui Iurașcu, eu o duceam prin fânaț, pe la moară, îi recomandam florile de câmp, care miroase etc.

Când am trecut din clasa a IV-a primară în liceu, în vacanța de vară, m-am dus întâia oară la ea, la Putna Sacă, lângă Focșani. M-am dus cu trenul, singur, până la Mărășești. În compartiment mai era o fată de vârsta mea, 12 ani, ori poate mai mare, cu o cucoană în vârstă. La Mărășești, trenul a

apucat spre Galați, lăsându-mă melancolic, căci... deja începusem să mă amorezez de fata cea de 12 ani, ori ceva mai mare! (Rar om să fi fost mai dispus la amor, decât mine! Amor care idealizează, care face scumpă pe ființa iubită, care lasă o melancolie intensă la despărțire!... Și aceasta din cea mai îndepărtată copilărie!)

Dar la Mărășești, în gară, mă aștepta mătușă-mea, care avea o pălărie frumoasă, un pardesiu de voiaj, o geantă în mână și care mă luă cu ea până la Putna Sacă, într-un vagon de clasa I cu catifea roșie. Mi s-a părut că încep o viață de marchiz și de milionar. La Putna Sacă am stat vreo lună, veșnic pe vagoanele care stăteau în stație, pe grămezile de saci de grâu aduși pentru transport. Tot în vara aceea m-am dus și la Focșani (era alăturea), în clasa I. La Putna Sacă, casă bună, mâncare „boierească", servitori, contact cu „lumea bună" -- în sfârșit mi se părea o viață elegantă, din romane -- cum mi s-ar părea acuma viața pe care aș duce-o dacă aș fi oaspetele vreunui milionar englez. Ce mult e de atunci.

E din altă lume, din altă epocă istorică -- ar putea fi de-atunci sute de ani! Dar încă de la casa noastră din Roman, când aveam 4 ani, știam genul substantivelor, vedeam Ceahlăul pe geam și simțeam primul amor, acela pentru Otilia, fata de 7 ani, care trecea pe la geamul nostru, de 4 ori pe zi, când se ducea la școală!

Simt așa de bine versul lui Baudelaire: Am mai multe amintiri Decât dacă aș avea (vârsta de) O mie de ani...

Dar să las digresia asta -- și să mă întorc la viața din Bârlad. La Bârlad, după moartea tatălui meu, m-am mutat la cucoana Zoița, al cărei nume a devenit ilustru în mica societate ce am înjghebat noi acolo. Aici stăteam cu un elev din clasa VI, N. Savin. Alăturea stătea un coleg de-al lui Savin, Moscu, iar a treia casă stătea Raicu Ionescu. Aceștia, împreună cu un altul, un prieten al lui Moscu, și împreună cu mine, am format o tovărășie, bazată pe prietenie, pe tovărășie de idei, pe comunitate de idealuri.

Dar înainte de a vorbi de această tovărășie -- înainte de a se înjgheba societatea noastră -- am avut să mai trec printr-o durere. În ianuarie, am primit o scrisoare de la un prieten din Roman, că moșul meu Teodor, acela care mă dusese în Bârlad, a murit. Murise de boală de inimă, boală datorită acelei întâmplări când și-a rupt două degete și agravată în vremea din urmă prin niște neplăceri și suferințe cauzate de un sentiment puternic pentru o doamnă din Roman. Acest om a fost unul din cei mai inteligenți oameni din câți am cunoscut, poate cel mai inteligent. Fără nici o învățătură (patru clase primare, cum se făceau acum 50 de ani), fără nici un mediu, căci nu cunoștea un singur om de cultură, el a reușit să fie un om modern. În politică era absolut sceptic și nu era cu nimeni. Dacă ar fi fost atunci un partid nou în Roman, un partid revoluționar, poate ar fi fost cu dânsul, dacă nu i s-ar fi părut utopic, căci el era mai mult critic și ironist, -- și foarte puțin entuziast și capabil să se iluzioneze. Pe de altă parte, era ateu. Nu avea

prieteni, ci numai cunoștințe de cafenea -- la care nu se ducea acasă și care nu veneau la el. Cu acea parte din familie (mai toată) care nu avea nimic distins, nu era în legătură. Pricepea toate lucrurile și l-am auzit explicând fenomene naturale, din propria-i sforțare intelectuală, așa cum mai târziu le-am văzut explicate în cartea de fizică. În orice se amesteca, era perfect. Știa să croiască rochii femeiești, fiindcă s-a pus odată să croiască. Dregea perfect ceasornice. Colora fotografiile etc., etc. Avea o logică ca fierul de tare și o ironie îngrozitoare. Avea o față luminată de inteligență -- una din cele mai distinse figuri din câte am văzut. Era inteligent și în viața practică și înzestrat cu o mare voință: trăia din câteva mii de franci, pe care le da cu dobândă, știind să manevreze mica lui sumă așa ca să producă cel mai mare venit posibil. Umbla foarte bine îmbrăcat, corect detot -- și avea o mare grijă să nu fie atins deloc de nimene. Pe-atunci nu-l puteam aprecia bine, căci nu aveam termen de comparație. De-atunci am văzut mulți oameni, am înțeles ce lucru era acel om, lipsit de orice cultură, care putea discuta orice cu oricine și care, prin propria lui inteligență, găsea răspunsuri și explicații la toate problemele ce și le punea ori i le puneau alții. Era singur, distins, foarte inteligent, -- o apariție rară și unică în felul său. Era foarte violent și în același timp foarte bun. Cred că n-am văzut un om mai violent, pe care să-l exaspereze mai mult răspunsurile nelogice și purtarea nepotrivită.

Și n-am văzut om care să sufere mai mult de suferința celor la care ținea el. Cred că a fost omul cel mai bine înzestrat din toată familia noastră. Se zice că eu îi samăn. Se poate. Dar eu sunt el amestecat cu o mulțime de lucruri de o valoare inferioară. Aurul lui s-a amestecat la mine cu multe metale inferioare.

E ceva greoi, e o stângăcie, e o lipsă de gust, e o slăbiciune de logică la mine, care nu erau la dânsul. Când era mic, a voit mult să învețe mai departe. A plâns mult să-l trimită la Iași la școli mai înalte. Dar n-a avut cu ce. Și sunt sigur că s-a pierdut un om de mare valoare. Acum ar avea 62 de ani. Cine știe ce nume glorios ar fi fost! (Îmi dau foarte bine seama de ceea ce spun. Nu mă face să spun lucrurile acestea nici sentimentalismul, nici faptul că mi-a fost un om de aproape. Am sute de fapte și idei de-ale lui, care-mi servesc ca material pentru aprecierea mea.)

Această mare inteligență o moștenise de la părinții lui. Pe tatăl lui nu l-am cunoscut, dar am auzit că a fost un om foarte deștept. Pe mama lui (bunică-mea) am cunoscut-o bine. A murit când aveam 25 ani. Avea 70 de ani, când simțea o mare plăcere să-i spun tot ce știam despre lume. Nu era lucru despre care să nu-și pună problemă. „Pentru ce" era o întrebare care și-o punea necontenit. Pentru ea lumea exista și era veșnic nouă și plină de mister. Stelele, cerul, viața plantelor, a animalelor, cauza tuturor lucrurilor -- o interesau necontenit. Ea nu știa nici să citească. Apoi avea sentimente rare pentru o femeie, mai ales pentru o femeie absolut incultă și (când o știu eu) așa de bătrână: melancolia lucrurilor duse, lucrurilor de departe etc. Un tren

care se ducea departe pe câmpie îi producea melancolie. Era curios să vezi o babă incultă de 70 ani, care simte poezia subtilă a unui tren (a unei adunăturil de oameni necunoscuți) care a stat o clipă la stație și apoi s-a dus departe, tot mai departe -- spre alte orizonturi! Sfârșitul vieții i-a fost greu detot. Îi murise ființa prea scumpă, și câțiva ani nici n-a putut umbla -- și a murit departe de mătușa mea, la Roman. Eu nu mi-am făcut datoria față de dânsa, nu i-am arătat atenția pe care trebuia să i-o arăt. A fost și fatal lucrul acesta: eram prea tânăr, prea preocupat de mii de lucruri serioase și neserioase, lucruri ale unui tânăr de 20 de ani -- și ea era prea din altă lume. Ba, pe-atunci, plin de ideea „lumii nouă", pentru care... luptam, în bunică-mea nu puteam vedea decât urmele bine caracterizate ale lumii vechi. În rezumat eu aveam lumea mea și, din cauza egoismului natural omului și, încă din cauză că nu ne putem gândi clar, mai ales la 20-25 de ani, că moartea va răpi pentru totdeauna pe cei bătrâni -- din aceste cauze am neglijat-o -- n-am vorbit destul cu ea, n-am stat destul cu ea, m-am arătat grăbit să mă duc după ocupațiile și plăcerile mele -- și nu i-am explicat destul lucrurile pentru care avea acea mare curiozitate...

La Bârlad, în anul întâi (clasa a II-a), m-am împrietenit foarte de aproape cu aceia pe care i-am numit mai sus. Dar cel mai aproape mi-a fost Raicu Ionescu. Și e curios că prima impresie ce mi-a produs-o a fost antipatia: când m-am dus la liceu în primele zile ale lui septembrie, am văzut un grup de băieți mari (pe-atunci erau băieți mai în vârstă, mulți, decât acum -- în liceu) și, între ei, unul foarte tânăr, care stătea cu mâinile în buzunar și vorbea cu ei de la egal la egal, ba încă făcea și spirit pe socoteala lor. Acest băiat, cam de clasa a III-a, care trata așa de „obraznic" pe băieții din clasa a VII-a, mi-a fost profund antipatic. Dar ce mirat am fost când am aflat, apoi, că toți, și cel „mic", erau în aceeași clasă, a VI-a! În adevăr, Raicu Ionescu, pe lângă că era mult mai tânăr decât colegii lui, dar avea și o față mai tânără decât vârsta lui. Avea 15 ani, dar părea de 12-13. Dar cunoștință cu el n-am făcut decât la coana Zoița, când m-am mutat în odaia în care stătea deja Savin. Imediat ne-au legat ideile -- toate ideile înaintate. Raicu Ionescu și cu mine eram cei mai fanatici, și, dintre amândoi, eu încă și mai mult. Chiar în anul I am alcătuit o societate literară, „Orientul" (după numele străzii unde stăteam). Făceam conferințe, între noi, „cei cinci membri", conferințele erau criticate, cele mai bune erau premiate. Iată cum: unul făcea o conferință, altul era însărcinat să-i facă critică, tot în serii. Cel criticat răspundea etc. Apoi făcea altul conferința, altul îl critica etc. Așa că tuturor ne venea rândul să fim și conferențiari și critici. Și nu făceam numai conferințe, ci și literatură. Scriam, adică, orice. Mi-aduc aminte că am scris odată o conferință despre influența romanelor, arătând ce rău pot face romanele rele. În genere, eram cam dușman al romanelor.

Odată am scris o poezie în proză -- era vorba de niște săraci care au înghețat într-o iarnă, pe un drum. Savin mi-a făcut critica și, la sfârșit, ca să

mă laude, spunea: „Un cuvânt mai mult sau mai puțin și totul ar fi fost stricat". Deci mă lăuda, dar solemnitatea frazei lui m-a făcut să-l iau în râs, și scump a plătit el această laudă! Odată, Moscu (care era cam poet și era și amorezat) a făcut o poezie în care vorbea de un trandafir la un geam. Eu i-am făcut critica. L-am combătut teribil că e „romantic" (trandafirul). Romantic -- însemna burghez, însemna trădător, căci socialiștii și revista lor, Contemporanul, erau realiști! Raicu a scris o conferință despre Eliade Rădulescu, în care s-a văzut deodată că are stil. Altă dată a scris o poezie în versuri, din care țin minte aceste versuri (se tânguia un țăran):

Sărac lihnit de foame, Muncind întreaga zi...

I-am acordat premiul II... Câte lucruri nu-mi aduc aminte de la acele ședințe literare, pe care le țineam la coana Zoița -- dar uneori la o crâșmă, la Iordache Leu, unde era vin dulce toată iarna, 40 bani litrul -- și pe care adesea îl plătea tatăl lui Savin, când venea de la țară, căci obișnuiam să rămânem datori, iar banii datorați Savin ii explica prin cine știe ce nevoi serioase ale lui. Odată însă a fost admirabil. Eram în clasa a VI-a. Se alesese un deputat socialist. Ne-am dus la Iordache Leu să facem banchet. Savin era îmbrăcat caraghios: împrumutase niște ciubote oribile, c[...]și dăduse botinele la dres (era iarna). Pe când toastam teribil pentru socialism, băiatul de dugheană vine și-i spune lui Savin că tatăl său e alăturea, în altă odaie. Ce mutră a făcut Savin, care s-a dus la tatăl său -- și, ca concluzie, tatăl său a plătit banchetul nostru socialist. Am uitat să spun că Savin era cel mai învățat între noi.

Viața la Bârlad, în clasa a V-a și a VI-a a fost la fel, cu deosebire că, din clasa a VI-a, a mai intrat unul în grupul nostru, Dinerman, care a murit de vreo 20 de ani. Acești ani au fost dintre cei mai frumoși. Acuma nu mai eram copii, eram adolescenți. Și, din multe cauze, eram, se poate spune, oameni mari. Oameni mari, dar cu toată frăgezimea sufletească a adolescenței. Eram oameni mari pentru că eram nu numai liberi, dar chiar lăsați de capul nostru. Eram oameni mari pentru că eram, unii, foarte săraci, alții, dacă nu așa săraci, cel puțin din clase inculte, unde nu există creșterea în bumbac (bumbac material și bumbac moral). Eram oameni mari, pentru că mai toți trecusem prin multe. Eu, de pildă, trecusem prin atâtea faze: atâtea locuri, școli, nenorociri etc. Eram oameni mari, pentru că pe-atunci nu eram îmbrăcați în uniformă și numerotați. Eram oameni mari, pentru că trebuia să administrăm noi, după capul nostru și cu multă dibăcie micile sume, de acasă sau din lecții, cu care trăiam. (Odată, cumpărându-mi o carte de 25 franci a lui Haeckel, despre originea omului, a trebuit să mă mut la altă gazdă și să mănânc la un casap, un fel la dejun și unul seara, așa că trei luni am suferit necontenit de foame, mai ales seara, când mă uitam cu jind la vitrinele băcăniilor și cofetăriilor). Și, mai ales, eram oameni mari, pentru că aveam idei, un ideal, pentru care trăiam. În adevăr, nu trăiam decât pentru acele idei, care erau singurul lucru important în viața noastră. La

școală, învățam bine, pentru că nu eram proști. Dar școala era a cincea roată la căruță. O și disprețuiam, ca o instituție burgheză, unde se predau obiectele de acelea și în așa fel ca să întoarcă mintea tinerimii de la „adevăratele" probleme ale vieții și societății. De amor nici vorbă nu mai era. În acest timp nu mai existau fete nici chiar pentru mine. Numai unul, Moscu, era amorezat de o vecină, Afrodita Haritachi, al cărei nume azi îmi pare așa de poetic, c[...]mi aduce aminte mahalaua noastră, malul Bârladului, serile de iarnă cenușii, când ea venea de la școală etc.

Noi toată vremea discutam și puneam omenirea la cale. Citeam ca evanghelii cărțile -- puține ce aveam. Puține, pentru că pe vremea aceea în provincie nu erau cărți și noi ni le procuram cu cele mai mari sacrificii, săraci cum eram. Niciodată n-am mai dus o așa viață de idei. Idei sărace poate, dar mare bogăție de idei de acestea sărace! Și cât era de bine pe-atunci, când aveam răspuns și dezlegare la toate problemele! Petrecerile noastre erau tot intelectuale. Aceste petreceri nu erau deloc variate. Era întâi crâșma, care ne atrăgea prin faptul că lucrul acesta ne dădea impresia că suntem oameni mari. Apoi prin faptul că făceam un lucru nepermis de școală. După aceea prin ceva „nou", „străin" -- și, în sfârșit, prin intimitatea și ridicarea sufletului la un diapazon mai înalt, când ne găseam toți, departe de lume, într-o odăiță mobilată ca în vremea veche. Era o crâșmă cum nu mai sunt, ca hanurile de la drumul mare, ca acele hanuri pe care le-a idealizat Sadoveanu. Odată, când ne-am întors în Bârlad după Crăciun, am adus, unii dintre noi, niște păsări gata curățite, le-am dat la fript la o chitărie și am petrecut la crâșma lui Iordache Leu toată ziua. Spre seară, ne-am dus prin oraș, am cumpărat stafide etc., și ne-am dus toți la noi acasă, unde, lipsind coana Zoița, am turnat un foc enorm și-am stat de vorbă și de glume până după miezul nopții. Ca fapt e un lucru banal, dar a fost unul din acele lucruri care nu se pot uita.

O altă petrecere erau plimbările în jurul Bârladului -- și iarna și vara. Fugeam de la școală fără nici o mustrare de conștiință. Mi s-a întâmplat să lipsesc și două săptămâni. Primăvara, când se topea omătul, mergeam pe câmp și simțeam profunda melancolie a pârâiașelor și a nourilor albi subțiri de pe cerul înalt. Dar mai ales nopțile de martie când încă era omăt, dar venea o suflare de primăvară -- acelea nu se pot uita! O altă fericire era grădina publică, mare ca o pădure, misterioasă, în care am auzit, într-o seară cu lună, după o zi de ploaie, un flaut dintre niște copaci. Iar în iunie, când preparam examenele, ne duceam să învățăm la grădină pe la 4 dimineața.

Acasă la noi, la crâșmă, pe ulițe, în natură, discutam, ne entuziasmam, visam viitorul omenirii, făceam poezie -- și niciodată nu ne gândeam la noi, la viitorul nostru, la cariera noastră.

Totuși o frică ne întuneca adesea fericirea: bacalaureatul. Era așa de greu, auzeam, noi, provincialii, atâtea legende, încât ne speria sfârșitul liceului. Unii începuseră a se prepara -- sau cel puțin a socoti câte cărți va trebui să

știm pe de rost. Le socoteam cu... metrul, adică puse una peste alta cărțile, se făcea o coloanănaltă de un metru și ceva... Asta ne da mult de gândit!

În grupul acesta, se stabilise grade de prietenie. Între Raicu Ionescu, Savin și mine se închegase legături mai strânse. Iar între mine și Raicu Ionescu și mai strânse. Noi eram mai intelectuali, mai idealiști și mai dezinteresați. Raicu Ionescu era un băiat frumos -- semăna a fată -- foarte inteligent și foarte spiritual. El avea cuvinte minunate pentru a caracteriza și o veselie care nu se dezmințea niciodată. Citea frumos și eu, care știam pe Eminescu pe de rost, așa de pe de rost, că știam unde anume, în ce versuri se găsește cutare cuvânt -- ca să am o plăcere nouă de Eminescu, îl puneam pe Raicu Ionescu să-mi recite la infinit versuri, și uneori îl... plăteam cu o tratație!... O mare plăcere a noastră, fizică, era să mâncăm fiecare câte 5 prăjituri proaste, ori o cutie de sardele pe care o mâncam pe uliță. Alteori eram fericiți cu colaci de 5 bani unul.

Sărăcia noastră, mai ales a lui Raicu Ionescu și a mea, era mare.

El n-a avut niciodată foc iarna, în odaia lui de la un dascăl. Noi, se cheamă că aveam foc, dar în casă era așa încât ne înghețau urechile. Dar ce ne păsa! Nu ne păsa nici când ne erau botinele rupte și umblam cu omăt în ele. Raicu, în asemenea caz, punea o bucată de șindrilă unde talpa era spartă, și numea „prezervative" aceste bucăți de șindrilă. Această sărăcie, sărăcie care începuse mai demult și a continuat și mai apoi, o socot ca un fel de titlu de noblețe. Cu ea mă mândream față de cei ce n-au suferit de sărăcie, cum se mândrește un marchiz cu titlul lui față de un burghez.

În clasa a VII-a, am rămas aproape singur, căci prietenii mei erau cu o clasă mai sus (afară de unul, cu care eram mai puțin legat, căci nu era nici cititor, nici intelectual adevărat) și se duseseră din Bârlad. În clasa aceasta, a VII-a, eram chiar „mare" detot. Mă duceam la școală când voiam -- acuma eram și publicist, scriam la ziarele socialiste, ba aveam și o revistă la Roman, fondată de trei tineri, între care și eu și de care voi vorbi mai pe urmă.

La gazdă rămăsesem cu un elev din o clasă inferioară mie.

Acesta era un fost soldat de la Roman, care, după trei ani de militărie, venise la liceu în clasa a V-a și, fiindcă-l cunoșteam (era socialist), a venit și el la noi -- așa că eram trei într-o odaie: el în clasa a V-a, eu în a VI-a și Savin în a VII-a. Acest elev a urmat două luni îmbrăcat soldățește; de aceea îl numeam noi „jandarmul". Era un tip inferior, și adesea eram sfădiți cu el. Atunci el ne făcea sânge rău, cumpărând cutii de tutun, pe care-l desfăcea umplând casa de miros și fumând, -- iar Savin și eu, veșnic fără nici un ban, miroseam tutunul și înghițeam în sec. Dar ne răzbunam teribil. Savin, eu și Raicu începeam să vorbim cu aluzii la acel Ștefănescu -- și „aluziile" erau așa de ale dracului, încât, în realitate, îl ironizam ceasuri întregi, iar el tăcea -- căci n-avea ce face!

Rămas în clasa a VII-a cu acest coleg de gazdă, eram ca și singur. De

altfel el s-a și mutat aiurea. Acest an l-am dus foarte curios. Parcă nu mai eram elev, deși învățam tot bine.

Dar înainte de asta, adică în vacanța cea mare dintre clasa a VI-a și a VII-a, mi s-au întâmplat lucruri de o mare însemnătate. Am devenit publicist, am scos o revistă, am scris poezii și m-am amorezat mai serios decât oricând până acuma.

Atunci, în vara anului 1889, la vârsta de 18 ani, am ieșit din adolescență și am trecut în ceea ce se cheamă prima tinerețe.

Mă dusesem la Roman de vacanță (acum era acolo mătușă-mea). În Roman m-am legat cu unul Mușoiu (fost funcționar, și devenit propagandist socialist; azi e în București, scoate o revistă anarhistă) și cu un altul, Vaian (un tânăr nervos, isteric, nu lipsit de talent -- care începuse a fi publicist de la 17 ani; a murit de mult: s-a sinucis).

Întâiul meu articol publicat a fost o critică a unei poezii tipărită într-un ziar din Roman de o domnișoară. Critica am publicat-o într-un ziar din București. Era bine scrisă, plină de răutăți și, orașul fiind mic, domnișoara cunoscută, articolașul a făcut zgomot. Defectul criticii era disproporția între importanța ce o dădeam eu lucrului și micimea acestui lucru. Așadar, debutul meu literar a fost... critica literară agresivă!

În aceeași vară, împreună cu amicii mei Mușoiu și Vaian, și cu colaborarea altor tineri, am scos o revistă bilunară. Revista era socialistă, ateistă, materialistă, realistă, -- în sfârșit revoluționară în toate direcțiile. Am scris cugetări, poezii în versuri și în proză, și traduceri din Zola și filozoful popular materialist Büchner. Cugetările erau relative la Dumnezeu, la materie, la spirit, la socialism, la amor, la prietenie etc. De obicei descopeream America, căci spuneam lucruri spuse de mult de alții, dar eu le spuneam de la mine, nu le citisem încă aiurea -- și acesta e un merit oarecare. Era în aceste cugetări pătrundere și logică. Pentru vârsta de 18 ani însemnau ceva. Mai mult, erau un semn de o viitoare activitate intelectuală foarte remarcabilă, care însă nu s-a realizat cum trebuia. În scurt, dădeam semne că voi fi ceva mai mult decât am fost. Ceea ce era interesant în aceste cugetări tinerești era îndrăzneala, lipsa de prejudecată, ruperea cu toate ideile căpătate din educație și mediu și, mai ales, dovada unui spirit inventiv, creator de idei. „Poeziile", scrise atunci cu multă pasiune, erau influențate de Eminescu și, citite acuma, îmi fac displăcere, căci, chiar pentru 18 ani, îmi par ridicole. Profund sentimental, n-am știut niciodată să-mi exprim sentimentele. Deși vorbăreț, dar am fost un om tăcut în privința sentimentelor. Și când am voit să le exprim, fie prin vorbă, fie în scris -- am bâlbâit, am fost stângaci. Groaza de sentimentalism, spiritul de analiză, jena de a-mi deschide saltarele cele mai din fund ale sufletului -- m-au paralizat. Numai o dată în viață, stăpânit de o nemăsurată pasiune, am putut s-o exprim în scris -- atunci când toată ființa mea se târa în genunchi, sărutând urma pașilor unei femei adorate. E de mult de-atunci! Încă o dată, poeziile

de la 18 ani, expresia sentimentelor mele de-atunci, expresie scrisă și tipărită, este o pată pe inteligența mea, mă ofensează esteticește, este unul din acele lucruri care aș dori să fie șterse din trecut. Dar, trecând peste aceasta, și luând în bloc activitatea de publicist din acea vară, ce semn de viață, de putere, de idealism a fost acea manifestare literară! Credeam cu tărie în bine, în adevăr, simțeam că ființa mea e un mijloc pentru realizarea fericirii omenești și a triumfului adevărului. Cred că scepticismul ironic încă nu apăruse în mine. Eram mai naiv, dar mai puternic, mai bun și, într-un fel, eram fericit.

Dar în acea vară am trăit și întâiul meu amor adevărat, sau aproape adevărat -- „aproape", fiindcă în mare parte era un produs romantic al imaginației mele înflorite. Am iubit, cred, atunci, mai mult amorul decât pe fata de care eram înamorat. Mai târziu, altădată, poate am blestemat amorul, dar am iubit până la durere pe femeia iubită.

Venisem de curând din Bârlad. Eram la grădina publică. Era o noapte de iulie, caldă, poetică, infinită. Stelele pe cer erau departe, cum par ele vara, erau pline de foc și muzica cânta o arie banală, dar care place oamenilor fără cultură muzicală: Alla Stella confidente. (Mai târziu am citit o schiță satirică de Caragiale, în care e vorba de o domnișoară de mahala care cânta logodnicului, din piano, această bucată! Și schița asta mi-a mânjit frumusețea amintirii!) Deodată, îmi apare înainte, pe aleea grădinii, o fată necunoscută mie, subțire, înaltă, cu coada pe spate, cu părul galben și cu ochii negri. Avea în mână un trandafir roșu, pe care-l ținea la gură parcă l-ar fi mușcat. lmaginația mea amoroasă, noaptea frumoasă de vară, muzica, surpriza de a vedea apariția asta necunoscută mie și atât de încântătoare, frumusețea ei, mai ales mersul sigur, dar delicat și, încă, mai mult decât toate cred, gestul de a mușca din trandafir, m-au făcut, într-un moment, să fiu, să mă simt, al ei. În gestul ei de a mușca din trandafir, cred, am simțit, am văzut, inconștient, nervozitatea ei, impresionabilitatea ei, poate cruzimea ei, poate ceva de dominație, și probabil simbolul sărutării pasionate. Știu însă că n-am putut să mi-o închipui, și nici azi n-o văd altfel, decât mușcând nervos, promițător, din acel trandafir roșu din vara anului 1889.

M-am pironit lângă un copac, așteptând-o să treacă, la vale și la deal și, firește, am început să sufăr. Iubirea, chiar acea romantică de la 18 ani, este suferință. Aspirația după sufletul, după corpul, după întreaga ființă a femeii iubite, este dureroasă și nu poate fi satisfăcută niciodată complet. Dar atunci suferința era mai mare, căci nu știam ce poate ieși din sentimentul meu. Simțindu-mă urât, sărac, stângaci, fără putință de a avea trecere la femei -- căci inteligența n-am considerat-o niciodată ca o armă față de femei -- exagerând, căci așa e iubirea, exagerând măreția fetei aceleia, socotind-o, ca-n orice amor, o ființă mai presus de lume -- într-un cuvânt imaginând-o pe ea regină și pe mine ultimul dintre oameni, durerea mea de la început a

luat proporții mari. Și cât am suferit apoi, în vara și toamna aceea, chiar când faptele ar fi trebuit să mă facă să fiu fericit! Ceva ascuțit îmi intrase în inimă și o nerăbdare mare, un sentiment că nu încap în mine, că aș vrea să fug din mine însumi.

Cine era această necunoscută? Nu știam. Pe urmă am aflat că era din Botoșani, venită vara la o soră a ei măritată.

În grădină, voiam să-i arăt că îmi place, că sufăr pentru ea; dar totodată îmi era rușine de dânsa! Întotdeauna am avut naivitatea să cred că unei femei îi displace s-o iubești, când ea nu te iubește.

Când a cântat marșul și s-a isprăvit „grădina", m-am luat după grupul ei și am văzut unde șade: în rândul de sus al unei case mari de pe strada Principală... Câte nopți am stat apoi sub geamurile acelei case!

De-aici încolo, m-am transformat într-un gardian de noapte și de zi al casei ei. (Un incident comic: o fată de peste drum, o fată crezând că ea este scopul plimbărilor mele, îmi zâmbea și cred că se înamorase de mine. Și, fără să vrea, acea fată îmi devenise o piedică mare în afacerile amoroase, căci o găseam veșnic la geam, ca o spioană fără voie.)

„Iubita" mea a început să vadă că o urmăresc. Acum știa.

Făcusem deci un pas mare. Aveam o mare satisfacție că... știe! Și atunci începu psihologia. Mă iubește? Nu mă iubește? Eu nu credeam, bineînțeles, că regina aceasta mă poate iubi, dar, totuși, „da' dacă"? Casa ei era la un colț, cu două fațade pe două drumuri. Odată am observat că, după ce m-a văzut de la un geam de pe strada A, când eu am cotit pe strada B, ea a apărut la un geam de pe strada aceasta. „Așadar, a venit la acest geam să mă vadă încă o data și să mă urmărească cu privirea", mi-am închipuit eu. Și când lucrul acesta s-a mai repetat, m-am convins că se mută din geam în geam pentru mine. „Dar este acesta un semn de iubire, ori de curiozitate?" mă întrebam eu, și aici începea analiza și răsanaliza psihologică. Am observat însă că se înroșește când apar eu pe stradă. „Roșața și mutarea de la geam la geam -- semn de răspuns la iubirea mea!... Dar, dacă se înroșește de jenă? Uneori zâmbea. „Zâmbește cu bunătate, ori ironic?" Și, bineînțeles, îmi răspundeam după dispoziția momentului. Făceam multă psihologie, dar concluzia cred că era dictată de dispoziția momentului.

Odată, la grădina publică, m-am pus pe o bancă drept în fața ei. S-a înroșit, mi-a zâmbit, și-a mușcat mănușa, a rămas distrată, apoi m-a privit drept în ochi cu o seriozitate mare. Atunci am înțeles că nu-i displac eu, ori nu-i displace amorul meu. Dar aici era întrebarea mare: ce-i place? Eu? Ori faptul că trăiam atârnat de existența ei? (Întrebare grea în toate relațiile de felul acesta între bărbați și femei.) Și iarăși analiză psihologică!

Aveam o putere de idealizare fără margini. Banca, pe care stătuse ea, îmi devenea nu numai scumpă, dar și -- cum să zic? -- îmi inspira respect. Mă duceam adesea ziua să văd banca pe care a stat ea și nisipul de jos pe care pusese picioarele.

Odată am văzut-o intrând la o magazie de ghete. Magazia, negustorul au căpătat pentru mine un prestigiu extraordinar, și mă uitam veșnic cu duioșie și cu inima ridicată în magazia aceea.

Într-o dimineață, căci apăream de dimineață sub balconul ei, a venit în dreptul geamului, dar mai în fundul odăii, despletită și mi-a zâmbit. Atunci am fost fericit fără margini, așa de fericit, că am simțit că-mi pierd cunoștința. Și atunci, zburând pe drumuri, în afară de oraș, am clădit la visuri -- și-mi era așa de scumpă ființa aceea, așa de neomenește de scumpă! Simțeam că e a mea, și mi se părea așa de stranie senzația că e a mea! Mi se părea imposibil și mă întrebam foarte serios dacă e adevărat, dacă nu sunt prada unor halucinații. Peste câteva zile, mi-a aruncat noaptea de la geamul ei un buchet de trandafiri roșii... Eu aveam 18 ani, ea 16!... S-a aplecat puțin pe geam, a aruncat buchetul și a fugit... Am umblat până la ziuă împrejurul orașului, simțind că plutesc în aer și căutând mereu să mă conving că a fost adevărat. Era o noapte cu lună, care arginta frunzele copacilor. Argintul de pe frunze mi-a rămas strâns legat cu sentimentele din acea noapte. Și, totuși simțeam, alăturea de fericire, ceva dureros, ca un fel de sentiment că ființa mea nu-mi este de ajuns pentru evenimentul acesta nemaiauzit, și apoi o îndoială de posibilitatea fericirii, și încă sentimentul că ceea ce se petrecea era prea mare, ca să poată fi așa cum este.

Trebuia, acuma, să pășesc mai departe. Trebuia să-i scriu. În fond, nu știam ce să-i cer. Nu-mi puneam problema: cum se va desfășura lucrul. Un lucru simțeam clar: trebuia să-i spun cât o iubesc, s-o conving cât o iubesc, aveam nevoia să știe ea, să măsoare ea întinderea și adâncimea iubirii mele. Nevoia acestei mărturisiri era scopul vieții mele.

Auzisem că știe puțin românește (lucrul era fals) și că știe bine numai franțuzește. Așadar, trebuia să-i scriu franțuzește! Și apoi, cum să-i trimit scrisoarea? Să i-o zvârl cu o petricică pe geam? Dar dacă o surprinde cineva? Apoi mijlocul mi se părea prea vulgar.

Am recurs la un fost coleg al meu de școală, practicant într-o farmacie, care putea să intre în casa ei fără a fi suspect, deoarece farmacistul, stăpânul băiatului, era prieten cu doctorul, cumnatul ei, și în relații zilnice.

M-am destăinuit colegului meu și el a primit să-mi facă serviciul acesta așa de delicat. Era vorba să se ducă acolo și, dacă va întâlni-o cumva, un moment, singură, în vreun antret, să-i dea scrisoarea fără vorbă. Din conținutul scrisorii, ea avea să vadă imediat cine e autorul scrisorii... Că trădam secretul față cu acest fost coleg al meu, nu era mare lucru pentru mine. Lucrul nu era secret pentru mulți. Mai întâi, pentru cei câțiva buni prieteni ai mei din Roman, de care nu mă putusem ascunde, ba chiar simțisem o neînvinsă nevoie să le fac mărturisiri. Apoi făcusem cunoscut, prin scrisori aprinse, și amicilor de la Bârlad această istorie de amor, și mai ales lui Raicu Ionescu. Amicii din Roman chiar protestau și erau gata să mă dea în judecata partidului, mai bine zis să mă „pârască" că, din cauza

amorului, dezertez de la lupta socialistă. Acest amor mai era cunoscut, desigur, și de alți oameni străini, fiindcă plimbările mele pe la geamul ei și tot ce făceam prin grădina publică, nu putea rămânea neobservat de nimeni. Dar mi-era aproape indiferent, pentru că numai eu făceam totul, era numai afacerea mea, nu și a ei. Nu era un secret al amândurora. Ș-apoi era o afacere mai mult de imaginație, de romantism. Altfel ar fi fost dacă aș fi cunoscut-o personal, dacă am fi avut, amândoi, un secret al nostru. Atunci aș fi fost prudent și mut la exces. Și, mai ales, împărtășindu-i ei aceea ce aveam de spus, strigându-i ei amorul meu, nu aș fi avut nevoia de a-l striga altora. E o colosală deosebire între un amor spus ființei iubite și unul nespus; între un amor pentru o femeie pe care n-o cunoști și unul pentru o femeie cu care ești cunoscut; între un amor dinainte de 20 de ani și unul de după 20 de ani; între un amor de imaginație și romantic și un amor adevărat; în sfârșit, între o simțire care e iubirea de amor și o simțire care e iubirea pentru o femeie pur și simplu.

Trebuia să fac scrisoarea. Lucru nou pentru mine. O mulțime de probleme. Cum s-o fac? Ce să spun? Și apoi, iar o îndoială: dacă toate semnele de la ea, pe care le luasem drept dovezi că răspunde la sentimentele mele, dacă toate acele semne erau numai cochetărie? Atunci nu voi fi ridicol cu scrisoarea mea? Dar dacă se supără că i-am scris, dacă o ofensează faptul că-i scriu? Dacă iese un scandal? Dacă faptul că-i scriu, prin altul, o supără? Și chiar dacă n-o supără aceste lucruri, nu cumva faptul că, la semnele ei de simpatie, procedez prea repede, scriindu-i scrisoarea? Nu e mai bine să mai amân? Amânarea a fost totdeauna calea pe care am fost dispus să o aleg -- aceasta probabil din cauza lipsei de voință, combinată cu lipsa de încredere în mine și cu acel mod de a gândi al meu, care se rezumă în: „da' dacă?"

Ideea, falsă, că amorul ofensează pe o femeie, dacă ea nu te iubește tare, m-a împiedicat întotdeauna de la hotărâri. Dar am hotărât, în sfârșit, să-i scriu. Nu țin minte bine ce i-am scris. Îi spuneam că eu sunt acel care trec etc., în sfârșit îi spuneam tot ce trebuie ca să știe de la cine e scrisoarea, căci iscălitura nu era deajuns, căci mă gândeam că n-are de unde să știe cum mă cheamă -- ea neavând cunoștințe în Roman, eu nemaifiind de doi ani romașcan s-apoi, pe-atunci, fiind un băiat, trebuia să fiu, desigur, un necunoscut pentru toți.

Apoi, cred că i-am scris aprins și poetic cât o iubesc și, pe urmă, o rugăminte sfioasă să-mi răspundă. Această rugăminte era făcută numai prin atâta: sub numele meu, puneam adresa, strada și numărul. Aceasta trebuia să-i dea a înțelege că aștept răspuns. Și, ca să fiu și mai puțin pretențios, numele meu cu adresa erau tipărite în locul unde se unesc cele două file ale scrisorii -- parcă aș fi avut, adică, hârtii de scris cu adresa mea tipărită și... parcă i-aș fi scris pe astfel de hârtie din întâmplare! Mi-am dat pe urmă seama că această hârtie, cu aerul așa de comercial, nu era tocmai potrivită

pentru un scop așa de romantic! Dar eu o puneam pe ea atât de sus, că nu îndrăzneam să-i dau adresa mea anume pentru ea, ci din... întâmplare.

Am scris în franțuzește, adunând toate cunoștințele mele de această limbă, câte le aveam pe-atunci. Am scris-o greu, am tot schimbat-o, am tot citit-o s-o aud -- și-mi era grozav de frică să nu fi făcut greșeli, pe care ea să le constate și să mă compromit iremediabil. În sfârșit, scrisoarea asta, prin diplomația ce-o cerea, prin sentimentele ce trebuia să cuprindă, prin stilul ce necesita, prin limba în care trebuia s-o scriu, prin felul cum trebuia s-o trimit, prin importanța pasului ce făceam, prin toate, a fost una din marile afaceri ale vieții mele, care m-a chinuit prin multele ezitări, analize psihologice, treceri de la frică la speranță etc.

Într-o seară, fostul meu coleg a luat-o din mâna mea și a dus-o.

Era pe la 9. Eu l-am așteptat jos, pe stradă, dedesubtul balcoanelor și al geamurilor ei, într-un neastâmpăr mare, ca bolnav, exasperat, speriat de ceea ce am făcut, simțind că am făcut bine, fie ce-o fi, dar în același timp, tot în același timp, căindu-mă de ceea ce am făcut, având impresia că, în acel moment, cu acea scrisoare trimisă, timpul e tăiat în două: timpul de până atunci, care a fost cu totul altfel, și timpul care începea de-atunci, altfel de timp. În scurt: istoria omenirii se împărțea în două epoci distincte: cea dinainte și cea de după acel moment. Și fata clorotică de peste drum îmi surâdea!... Cât era de banală sărmana în comparație cu cealaltă, cuunica!

Nu departe, pe așa numitul „bulevard", o orchestră cânta un cântec lăutăresc enervant, cicălitor, cu totul disproporționat cu sentimentele mele, dar care, de-atunci încoace, a rămas pentru mine foarte mișcător, deși, în fond, e ridicol. Are acuma doar atâta merit, că a murit!

Curierul nu venea! Nu știu cât a stat, dar mie mi s-a părut că a stat foarte mult. Aveam senzații stranii, pierdusem parcă senzația corpului și aveam impresia unei catastrofe -- catastrofă fericită într-un sens, căci speranța se lupta biruitoare cu frica că am stricat tot. Doream ceva nou, bun, dar mă gândeam că poate, prin îndrăzneala mea, am stricat binele, puțin, dar sigur, de până atunci. Dar simt că e greu să-mi aduc aminte tot ce simțeam și încă și mai greu să exprim.

Curierul în sfârșit veni. Mă temeam grozav să aflu rezultatul.

Aș fi dorit să nu-l aflu. Devenisem laș. Mă temeam acuma nu atâta de un refuz categoric pur, ci de scandal. Curierul însă îmi spuse puțin lucru, dar, deocamdată, liniștitor: îi dăduse scrisoarea în antret, unde avusese norocul s-o întâlnească, după ce fusese la doctor și-i spusese ceva (pregătit dinainte în cazul când n-o vede pe ea întâi); ea, mirată, cam fără să-și dea seama ce face, luase scrisoarea, iar el, curierul, fugise repede. Dar imediat îmi veni ipoteza: Dacă, revoltată, rușinată, indignată, dă scrisoarea rudelor ei, ca s-o răzbune de „ofensă"?... Noaptea aceea n-am dormit deloc. Am petrecut-o sub geamurile ei, afară din oraș, pe toate străzile orașului.